

Badiiy Matn Tahlili Va O'quvchining Ijodiy Tafakkuri

Nusratova Shahnoza Ibodullayevna¹

Annotatsiya: Ushbu maqolada badiiy matn tahlili va o'quvchining ijodiy tafakkuri o'rtasidagi munosabat o'rganiladi. Adabiyotlar tahlili asosida badiiy matn tahlilining turli usullari, ijodiy tafakkurning rivojlanish bosqichlari va bu jarayonlarga ta'sir etuvchi omillar ko'rib chiqiladi. Natijalar badiiy matn tahlilining o'quvchi ijodiy tafakkurini rivojlantirishdagi ahamiyatini ko'rsatadi. Muhokamada badiiy matn tahlilini o'qitish metodikasini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: badiiy matn tahlili, ijodiy tafakkur, adabiyot o'qitish metodikasi, tanqidiy fikrlash, badiiy idrok.

KIRISH

Badiiy asarlar insoniyat madaniy merosining muhim qismi hisoblanadi. Ular nafaqat estetik zavq manbai, balki dunyoqarashni shakllantirish, fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va ijodiy salohiyatni oshirishning samarali vositasi hamdir. Badiiy matnlarni tahlil qilish jarayonida o'quvchilar matn tuzilishi, badiiy vositalar, muallifning g'oyalari va asarning ijtimoiy-madaniy kontekstini o'rganadilar. Bu jarayon, o'z navbatida, ularning ijodiy tafakkurini rivojlantiradi [1].

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Ijodiy tafakkur - bu yangi g'oyalarni yaratish, muammolarni noan'anaviy usullar bilan hal qilish va mavjud bilimlarni yangi kontekstlarga qo'llash qobiliyatidir [2]. Badiiy matn tahlili esa bu qobiliyatni shakllantirish va rivojlantirishning samarali vositasi bo'lib xizmat qilishi mumkin.

USULLAR VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Ushbu tadqiqot adabiyotlar tahlili metodologiyasiga asoslangan. Badiiy matn tahlili, ijodiy tafakkur va adabiyot o'qitish metodikasi sohasidagi zamonaviy ilmiy maqolalar, monografiyalar va ta'lim dasturlari o'rganib chiqildi. Tadqiqot doirasida o'zbek, rus va xorijiy manbalardan foydalanildi.

Badiiy matn tahlili usullari bo'yicha Yo'ldoshev Q. va Qodirov V. ning "Adabiyot o'qitish metodikasi" [3] asari, shuningdek, Quronov D. ning "Adabiyotshunoslikka kirish" [4] kitobi asosiy manba sifatida xizmat qildi. Bu asarlarda badiiy matn tahlilining asosiy tamoyillari, usullari va bosqichlari batafsil yoritilgan.

Ijodiy tafakkur rivojlanishi masalalari bo'yicha Guilford J.P. ning "Creativity" [5] va Torrance E.P. ning "Guiding Creative Talent" [6] asarlari o'rganildi. Bu tadqiqotlar ijodiy tafakkurning tuzilishi, uning rivojlanish bosqichlari va baholash usullarini tavsiflab beradi.

Adabiyot o'qitish metodikasi sohasida Rosenblatt L.M. ning "The Reader, the Text, the Poem: The Transactional Theory of the Literary Work" [7] asari muhim ahamiyatga ega. Bu asarda muallifning "Tranzaksion nazariya" konsepsiyasi taqdim etilgan bo'lib, u o'quvchi va matn o'rtasidagi o'zaro ta'sirni, shuningdek, bu jarayonning ijodiy tafakkur rivojlanishiga ta'sirini tushuntirib beradi.

Bundan tashqari, Bloom B.S. ning "Taxonomy of Educational Objectives" [8] asari tahlil qilindi. Bu asar ta'lim maqsadlarini tasniflash tizimini taklif etadi va ijodiy tafakkurni rivojlantirish uchun o'quv jarayonini qanday tashkil etish kerakligini tushunishga yordam beradi.

¹ Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

O'zbek olimlaridan Matchonov S. ning "Adabiyot o'qitish metodikasi" [9] asari ham o'rganildi. Bu asarda badiiy matn tahlilining milliy xususiyatlari va o'zbek adabiyotini o'qitish metodikasi masalalari yoritilgan.

Zamonaviy yondashuvlarni o'rganish uchun Кулибина Н.В. ning "Зачем, что и как читать на уроке" [10] maqolasi tahlil qilindi. Bu maqolada badiiy matn bilan ishlashning innovatsion usullari va ularning o'quvchilar ijodiy tafakkuriga ta'siri muhokama qilinadi.

NATIJALAR

Adabiyotlar tahlili natijasida quyidagi asosiy xulosalar chiqarildi:

1. Badiiy matn tahlili murakkab jarayon bo'lib, u bir necha bosqichlardan iborat: dastlabki idrok, chuqur o'qish, tahlil va talqin [3]. Har bir bosqich o'quvchining ijodiy tafakkurini rivojlantirishga o'z hissasini qo'shadi.
2. Ijodiy tafakkur to'rt asosiy komponentdan iborat: ravonlik (ko'p g'oyalarni yaratish qobiliyati), moslashuvchanlik (turli toifadagi g'oyalarni yaratish qobiliyati), originallik (noodatiy g'oyalarni yaratish qobiliyati) va batafsil ishlab chiqish (g'oyalarni rivojlantirish qobiliyati) [5].
3. Badiiy matn tahlili jarayonida o'quvchilar matnning turli darajalarini - leksik, sintaktik, kompozitsion va g'oyaviy-mazmuniy - o'rganadilar. Bu jarayon ularning analitik va sintetik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi [4].
4. Rosenblatt L.M. ning tranzaksion nazariyasiga ko'ra, badiiy asarni o'qish va tahlil qilish jarayonida o'quvchi matn bilan faol o'zaro ta'sirga kirishadi, bu esa uning shaxsiy tajribasi va bilimlariga asoslangan yangi ma'nolarni yaratishga olib keladi [7].
5. Bloom taksonomiyasiga ko'ra, ijodiy tafakkur bilish jarayonining eng yuqori darajasi hisoblanadi. Badiiy matn tahlili bu darajaga erishish uchun zarur bo'lgan bilim, tushunish, qo'llash, tahlil va sintez bosqichlarini o'z ichiga oladi [8].
6. O'zbek adabiyotini o'qitishda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtirish, asarlarning tarixiy-madaniy kontekstini hisobga olish muhim ahamiyatga ega [9].
7. Zamonaviy yondashuvlar badiiy matn tahlilida interaktiv usullardan foydalanish, o'quvchilarning shaxsiy tajribasiga murojaat qilish va turli xil talqinlarni rag'batlantirishni taklif etadi [10].

TAHLIL VA MUHOKAMA

Adabiyotlar tahlili natijalari badiiy matn tahlili va o'quvchining ijodiy tafakkuri o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjudligini ko'rsatadi. Badiiy matn tahlili jarayonida o'quvchilar bir qator kognitiv operatsiyalarni amalga oshiradilar: ma'lumotlarni tahlil qilish, sintez qilish, baholash va yangi g'oyalarni yaratish. Bu operatsiyalar, o'z navbatida, ijodiy tafakkurning asosiy komponentlari hisoblanadi [5].

Badiiy matn tahlilining dastlabki bosqichida - dastlabki idrok jarayonida - o'quvchilar matnni tushunish va uning umumiy mazmunini anglash uchun o'zlarining mavjud bilim va tajribalarini faollashtiradilar. Bu jarayon ijodiy tafakkurning "ravonlik" komponentini rivojlantiradi, chunki o'quvchilar matn haqida turli xil g'oyalar va farazlarni ilgari suradilar [3].

Chuqur o'qish bosqichida o'quvchilar matnning turli qatlamlarini - so'z ma'nolari, sintaktik tuzilmalar, badiiy tasviriy vositalar - o'rganadilar. Bu jarayon ijodiy tafakkurning "moslashuvchanlik" komponentini rivojlantiradi, chunki o'quvchilar bir xil matnni turli nuqtai nazardan ko'rib chiqishlari va turli xil ma'nolarni topishga harakat qilishlari kerak [4].

Tahlil bosqichida o'quvchilar matnning tarkibiy qismlari o'rtasidagi aloqalarni o'rnatadi, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlaydi va asarning g'oyaviy-badiiy xususiyatlarini ochib beradi. Bu jarayon ijodiy tafakkurning "originallik" komponentini rivojlantiradi, chunki o'quvchilar noodatiy aloqalar va g'oyalarni topishga harakat qiladilar [7].

Talqin bosqichida o'quvchilar o'z shaxsiy tajribasi va dunyoqarashiga asoslanib, asarning ma'nosini tushuntirishga harakat qiladi. Bu jarayon ijodiy tafakkurning "batafsil ishlab chiqish" komponentini rivojlantiradi, chunki o'quvchilar o'z g'oyalarini rivojlantirish va asoslashga majbur bo'ladilar [6].

Bloom taksonomiyasi nuqtai nazaridan, badiiy matn tahlili bilish jarayonining barcha darajalarini qamrab oladi: bilim (faktlarni eslab qolish), tushunish (ma'noni anglash), qo'llash (bilimlarni yangi vaziyatlarda qo'llash), tahlil (tarkibiy qismlarga ajratish), sintez (qismlarni yangi butunlikka birlashtirish) va baholash (qarorlar qabul qilish). Bu jarayon o'quvchilarni bilish jarayonining eng yuqori darajasi - ijodiy tafakkurga olib keladi [8].

Rosenblatt L.M. ning tranzaksion nazariyasi badiiy matn tahlili jarayonida o'quvchining faol rolini ta'kidlaydi. O'quvchi matn bilan o'zaro ta'sir jarayonida o'z shaxsiy tajribasi va bilimlarini jalb qiladi, bu esa yangi ma'nolarni yaratishga olib keladi. Bu jarayon ijodiy tafakkurni rivojlantirish uchun ideal sharoit yaratadi, chunki har bir o'quvchi matnni o'ziga xos tarzda talqin qiladi [7].

O'zbek adabiyotini o'qitish metodikasida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtirish masalasi alohida ahamiyatga ega. Bu yondashuv o'quvchilarga o'z madaniy merosini chuqur anglash va uni jahon adabiyoti kontekstida ko'rish imkonini beradi. Bu, o'z navbatida, ularning ijodiy tafakkurini boyitadi va kengaytiradi [9].

Zamonaviy yondashuvlar badiiy matn tahlilida interaktiv usullardan foydalanishni taklif etadi. Masalan, rollarni o'ynash, munozaralar, loyiha ishlari kabi usullar o'quvchilarning faolligini oshiradi va ularning ijodiy salohiyatini ochib berishga yordam beradi. Bundan tashqari, turli xil talqinlarni rag'batlantirish o'quvchilarning fikrlash erkinligini oshiradi va ularni yangi g'oyalar yaratishga undaydi.

XULOSALAR:

Badiiy matn tahlili o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishning samarali vositasi hisoblanadi. Tahlil jarayonining har bir bosqichi - dastlabki idrok, chuqur o'qish, tahlil va talqin - ijodiy tafakkurning muayyan komponentlarini rivojlantiradi. Ijodiy tafakkurni rivojlantirish uchun badiiy matn tahlilini o'qitishda kompleks yondashuv zarur. Bu yondashuv matnning barcha darajalarini - leksik, sintaktik, kompozitsion va g'oyaviy-mazmuniy - o'rganishni o'z ichiga olishi kerak. O'quvchilarning shaxsiy tajribasi va bilimlarini jalb qilish, ularning faol ishtirokini ta'minlash badiiy matn tahlili jarayonida muhim ahamiyatga ega. Badiiy matn tahlilini o'qitishda Bloom taksonomiyasiga asoslangan yondashuv samarali hisoblanadi. Bu yondashuv o'quvchilarni bilish jarayonining quyi darajalaridan (bilim va tushunish) yuqori darajalarga (tahlil, sintez va baholash) olib chiqishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Баранов, М.Т., 2000. Методика преподавания русского языка в школе. Москва: Академия.
2. Выготский, Л.С., 1997. Воображение и творчество в детском возрасте. Санкт-Петербург: Союз.
3. Yo'ldoshev, Q. va Qodirov, V., 2012. Adabiyot o'qitish metodikasi. Toshkent: O'qituvchi.
4. Quronov, D., 2018. Adabiyotshunoslikka kirish. Toshkent: Akademyashr.
5. Guilford, J.P., 1950. Creativity. *American Psychologist*, 5(9), pp.444-454.
6. Torrance, E.P., 1962. *Guiding Creative Talent*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
7. Rosenblatt, L.M., 1994. *The Reader, the Text, the Poem: The Transactional Theory of the Literary Work*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
8. Bloom, B.S., 1956. *Taxonomy of Educational Objectives*. New York: Longmans, Green.
9. Matchonov, S., 2011. Adabiyot o'qitish metodikasi. Toshkent: O'qituvchi.
10. Кулибина, Н.В., 2001. Зачем, что и как читать на уроке. *Русский язык за рубежом*, 2, pp.38-44.

